

ВПЛИВ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СУСПІЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

У статті розкрито сутність нової філософії освіти, заснованої на підготовці випускника вищого навчального закладу для конкурентного ринку праці. Вказано на завдання вищої освіти щодо забезпечення її якості. Досліджено функції освіти в умовах економіки знань. Обґрунтовано поняття гетерономії змісту вищої освіти. Розглянуто причини сучасної кризи знаннево-центричної парадигми освіти та вказано на засоби її подолання. Проведено аналіз недоліків української вищої освіти. Визначено сутність інноваційних процесів як чинників трансформації інституту вищої освіти. З'ясовано чинники, що безпосередньо впливають на діяльність вищого навчального закладу як суб'єкта ринку освітніх послуг. Розроблено пропозиції щодо модернізації вищої освіти в умовах економіки знань.

Ключові слова: економіка знань, система освіти, компетентність, економічна культура, гуманістичне виховання, інститут вищої освіти, гетерономія змісту вищої освіти, професійна підготовка, варіативність і диверсифікація.

Постановка проблеми. Розвиток України в умовах глобалізації безпосередньо пов'язаний із формуванням економіки, що базується на знаннях, які виступають рушійною силою економічного збагачення. У сучасних умовах перманентної появи нових товарних ринків і послаблення конкурентних позицій інших, постійних коливань ринкової кон'юнктури, істотного впливу НТП, не прогнозованих політичних змін з'являються нові вимоги роботодавців до майбутніх фахівців, які ухвалюють рішення під впливом зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства. Настав час перейти до нової філософії освіти, заснованої на підготовці випускника вищого навчального закладу для конкурентного ринку праці [1, 11]. Беручи до уваги той факт, що в умовах економіки знань багаторазово зростає значення такого фактора, як якість людських ресурсів, і що формування інтелектуального та кадрового потенціалу суспільства належить до найважливіших соціально-економічних функцій вищої освіти, ми вважаємо правильним наголосити на тому, що в згаданому контексті проблема трансформації вищої освіти під впливом інноваційних процесів протягом останнього десятиліття стає особливо актуальною.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми педагогічної інноватики завжди були в центрі уваги науковців. Аналіз сучасного стану їх розв'язання свідчить, що протягом останнього десятиліття вони викликані поворотом України до ринкової економіки й демократії та зумовлюються,

насамперед, тими змінами в характері освіти, що відбуваються в контексті глобальних освітніх тенденцій: масовим характером вищої освіти та її безперервністю, посиленням значимості її як для індивіда, так і для суспільства, орієнтацією на активне освоєння студентом способів пізнавальної діяльності, адаптацією вищої освіти до потреб людини та її орієнтацією на особистість, реформуванням національних освітніх систем в умовах глобалізації [4; 6; 7].

У розвиток проблематики забезпечення ефективного функціонування системи освіти суттєвий внесок зробили як українські, так і зарубіжні вчені, а саме: В. Андрущенко, Г. С. Беккер, Т. Боголіб, Е. Денісон, К. Корсак, В. Луговий та ін. Дослідженню теоретичних і прикладних аспектів ролі вищої освіти в контексті формування інформаційного суспільства й економіки знань присвячені роботи М. Згуровського, В. Іноземцева, Т. Єршової, Ф. Махлупа, В. Савчука, Т. Сакаїї, В. Цимбалюк та ін. І. Кузнецова підкреслює, що результати сучасної освітньої діяльності можна прослідкувати на трьох рівнях: індивідуальному (на рівні особистості); внутрішньому (на рівні ВНЗ); зовнішньому (на рівні суспільства) [5, 16]. М. Дудка погляди на освіту умовно поділяє на чотири групи. Перша: результатом освітньої діяльності є випускник ВНЗ – освічена, творча особистість з високим рівнем морального й фізичного розвитку. Друга: освіта – це індустрія, що випускає товар на ринок робочої сили. Третя: ВНЗ є виробником освітніх програм у тому вигляді, в якому вони засвоєні його випускниками. Четверта: результатом освітньої діяльності є освітні послуги як продукт освіти та як товар [2, 54]. Разом із тим, питання переходу до нової філософії освіти, заснованої на інноваційному погляді на функції, що сформувались у процесі трансформації інституту вищої освіти, належним чином не розкриті ще й досі.

Мета статті – розкрити сутність інноваційних процесів як чинників, що викликають трансформацію інституту вищої освіти, та провести аналіз функцій і завдань вищої освіти як суспільного інституту, відповідального за формування продуктивних сил.

Виклад основного матеріалу. Система освіти є вагомим суспільним інститутом, а тому органічно пов'язана із соціально-економічною та політичною організацією суспільства, з характером і домінуючою спрямованістю суспільного життя. Освіта як суспільний інститут виконує й традиційні, перевірені часом, і трансформаційні, набуті лише в певний історичний період і притаманні лише йому, функції. Серед них виділяють виховну, пізнавальну, інформаційну, соціальну, професійно-формуючу, економічну, політичну, культуротворчу, соціалізуючу, інтегруючу тощо [3, 25].

Освіта готує еліту суспільства, когорту високоосвічених спеціалістів, які приймають стратегічні рішення в різних галузях і регіонах держави та є справжнім національним ресурсом. Це ставить перед вищою професійною освітою найскладніше завдання, сутність якого полягає в реалізації об'єктивних вимог щодо розвитку цивілізації на шляху до суспільства знань і змінює місію професійної освіти з безперервного передавання наступним поколінням професійних знань і досвіду попередніх на формування в молоді здатності до інноваційної діяльності в науці, культурі, економіці.

Освіта є найважливішим джерелом і каналом соціальної мобільності та відіграє значну роль у соціальній диференціації членів суспільства, розподілі індивідів за соціальними прошарками й усередині них. До соціальних функцій освіти належать: соціально-економічні (формування й розвиток інтелектуального, наукового, технічного та кадрового потенціалу суспільства); соціально-політичні (забезпечення соціального контролю та мобільності, безпеки та стійкого розвитку суспільства, його ставлення до загальних цивілізаційних процесів); соціокультурні (розвиток, зберігання й транслявання духовної спадщини та формування особистості).

У будь-якій економічній системі центральне місце належить людині. Вона є головною продуктивною силою, уособленням економічних відносин, суб'єктом і об'єктом господарської діяльності, носієм і здійснювачем економічних потреб та інтересів, що поєднує й узгоджує функціонування всіх ланок економічної системи. Місце людини в суспільній ієрархії, можливість і форми її самореалізації зумовлюють характер економічної системи, а поліструктурність і поліфункціональність визначають двоїстий характер продуктивних сил. Саме тому якість вищої освіти визначається рівнем вирішення трьох завдань: формування економічного мислення; забезпечення професійної підготовки й виховання гуманістичної поведінки. Розглянемо докладніше кожне з них.

Перехід України до ринкового типу економічної системи в умовах глобалізації вимагає більш високої економічної культури всіх суб'єктів ринкових відносин. Економічні знання – це знання, що мають не лише наукове, а й повсякденне, практичне значення. Кожна активна людина як громадянин власної держави має орієнтуватися в економічному становищі суспільства принаймні для власної безпеки. Знання економічних законів і процесів допомагає у професійному й соціальному житті. Економічна освіта набуває актуальності, і сучасна вища школа має формувати в процесі професійної підготовки економічне мислення молодого фахівця, глибоке розуміння ним процесів і відносин, що відбуваються в суспільстві, а також знання засобів і методів вирішення економічних проблем.

За умов переходу до ринкового типу економічної системи компетентність, соціальна відповідальність і творча ініціатива є складниками професіоналізму. Забезпечення професійної підготовки як друге завдання має бути спрямоване на формування в суб'єкта ринку праці не просто знань, але, насамперед, умінь вирішувати професійні проблеми, знаходити нові рішення в ситуаціях, що не мали аналогів у минулому. Професійна діяльність у будь-якій сфері розглядається як послідовність актів вироблення та прийняття рішень під час розв'язання професійних задач різної складності, змісту, значимості, але із спільними етапами в методології їх вирішення: формулювання й аналіз мети; виділення можливих шляхів її досягнення; формування системи критеріїв якості можливих рішень; ранжирування певним способом можливих рішень за критерієм якості та вибір ефективного рішення. Перші три передбачають наявність у фахівця навичок аналізу, остання – синтезу. Таким чином, рівень професійної підготовки визначається глибиною та широтою базових професійних знань; рівнем володіння методами, прийомами й засобами одержання та генерації нових знань; володінням методологією творчого аналізу й синтезу рішень професійних проблем і задач.

Іншим важливим завданням є гуманістичне виховання. Ця проблема може бути умовно розбита на такі освітні задачі: виховання морально-психологічних і вольових особистісних якостей; культури й навичок міжособистісних відносин, уміння працювати в групі; навичок лідерства (керівництва групою); усвідомлення себе як члена соціуму, соціального мислення та поведінки. На початку XXI ст. освіта має ставити та вирішувати завдання, що раніше традиційно належали до сфери виховання, і рішення яких часто перекладалося на родину й соціальне оточення. Освіта стала найважливішим засобом залучення людини до культурних норм і правил суспільного життя.

Сучасне покоління живе в епоху зростання ролі особистості як творця соціального світу й самої себе. Прагнення людини бути активно причетною до історичної та особистісної долі, до самореалізації зумовлено не лише ускладненням світу та значним підвищенням його динамізму, але й зростанням її потреб: людина піднялася на якісно вищий щабель свого соціокультурного розвитку. А це висунуло проблему створення такої системи освіти, яка була б спроможною забезпечити виховання високих особистісних якостей, – психологічної та організаційної готовності до орієнтації на власні сили у виконанні життєвих завдань; високого рівня мотивації в досягненні життєвого успіху; здатності до накопичення,

відновлення й раціонального використання життєвої енергії. Нині суспільству потрібні додаткові гарантії якісної соціалізації власних членів, оскільки психологічна помилка чи елементарні безвідповідальність і недбалість можуть призвести до дуже серйозних наслідків. Тому набуття людиною загально значимих гуманітарних цінностей має стати пріоритетним завданням освітнього процесу.

Стратегія розвитку суспільства визначається не лише формуванням науково-технічної, гуманітарної та художньої еліти, а й досягненням високого освітнього цензу й інституціональної професійної підготовки всього населення. У цьому сенсі виключного значення набуває саме вища освіта, оскільки ВНЗ на ринок робочої сили випускає товар і є виробником освітнього продукту в тому вигляді, у якому він засвоєний випускниками.

У якості чинників, що викликають трансформацію інституту вищої освіти, протягом останнього десятиліття виступають інноваційні процеси. Їх поява зумовлена процесом переходу українського суспільства від командно-адміністративної до ринкової економіки та рухом суспільства до економіки знань. Вони торкаються змісту освіти, технологій професійної підготовки, організації навчально-виховного процесу та системи управління ВНЗ. При цьому сам інститут вищої освіти ми, погоджуючись із І. Каленюк та О. Кукліним, розглядаємо як самостійний суспільний інститут з огляду на наявність у його структурі усталених правил і зразків поведінки, специфічних культурних елементів і ознак [3; 6]. Інституційна єдність вищої освіти досягається збалансованим поєднанням системи освіти (відображає нормативні характеристики освіти), процесу освіти (розкриває її неперервність і динамічність) та результату освіти (виявляється у формованому рівні знань і вмінь випускників).

Серед найбільш значущих чинників трансформації інституту вищої освіти слід виділити такі.

Перший: зміна цілей вищої освіти та присутність явища гетерономії, обумовленого переходом від знаннево-центричної орієнтації, яка визначає знання, уміння й навички як провідні цілі й результати професійного навчання, до компетентнісної, що в якості основного орієнтира пропонує сукупність компетенцій, згрупованих за функціональною ознакою: загальнокультурні, загальнопрофесійні та профільно-професійні. Провокується ця зміна загальними недоліками української вищої освіти взагалі й економічної зокрема: відсутністю традицій освітнього менеджменту; відірваністю від реальних потреб студента; недостатнім рівнем підготовки фахівців щодо володіння методами економіко-

математичного аналізу; неврахуванням у процесі професійної підготовки вимог ринку праці; низькою якістю підготовки абітурієнтів; невідповідністю світовому рівню підготовки фахівців у переважній більшості ВНЗ. Основною причиною сучасної кризи знаннево-центричної орієнтації є її замкненість на собі, а засобом подолання – створення педагогічного середовища, що сприяє активізації особистісного потенціалу студента.

Другий: розширення змістової бази. Гетерономія змісту вищої освіти означає одночасну присутність у освітньому просторі суттєво відмінних за своїми вимогами парадигм. Традиційна, знаннево-центрична парадигма спрямовує моделювання навчально-виховного процесу на основі попередньо визначених теоретико-методологічних засад дисципліни, представлених як сукупність загальних понять, категорій, концепцій і теорій, навколо яких будується система методів їх «донесення» до студента. Навпаки, компетентнісна парадигма попередньо визначає «ідеальну» модель фахівця як результату навчально-виховного процесу у вигляді сукупності компетенцій, видів і способів діяльності. Навчально-виховний процес у такому випадку розглядається як набір освітньо-професійних ситуацій, кожна з яких є одночасно ефективним засобом і умовою досягнення цього ідеального результату.

Третій: варіативність і диверсифікація. Нині варіативність розглядається як здатність системи вищої освіти пропонувати різноманітність траєкторій освітньо-професійного розвитку студента. Диверсифікацію (на думку багатьох вітчизняних науковців – Л. Грень, В. Луначека, О. Романовського та ін.) слід розглядати як процес різнобічного розвитку особистості студента на тлі розширення асортименту освітніх послуг ВНЗ [7; 8]. За своєю сутністю диверсифікація є переходом вищої професійної освіти до численної кількості її типів, рівнів і профілів.

Слід наголосити, що проблема професійної підготовки у вищій школі розглядається, як правило, виключно в педагогічному контексті, без урахування впливу зовнішнього середовища, у якому відбувається цей процес. Тому важливим є з'ясування й інших чинників, що безпосередньо впливають на діяльність ВНЗ як суб'єкта ринку з продукування та надання такої освітньої послуги, як професійне навчання.

У даному контексті як четвертим чинником трансформації інституту вищої освіти доцільно виділити необхідність задоволення потреби ВНЗ у забезпеченні власної конкурентоспроможності. Оскільки нині освіта є рушійною силою економічного збагачення суспільства, конкурентоспроможність ВНЗ розглядається не лише як здатність до

адаптації в ринкових умовах, а й визначається рівнем конкурентоспроможності його випускників. При цьому конкурентоспроможність є комплексом ознак і властивостей особи майбутнього фахівця, які забезпечують широту та глибину його світогляду (особистісний потенціал); відповідний обсяг професійних компетенцій і здатність до їх ефективної реалізації (кваліфікаційний потенціал); а також прагнення до самовдосконалення (психофізіологічний потенціал). Конкурентоспроможність фахівця є сукупністю компетентностей і якостей, які забезпечують спрямованість на успішну професійну діяльність та обумовлюють задоволення особистісних і суспільних потреб.

П'ятий чинник: постійні зміни в суспільстві та економіці вимагають застосування різними структурними підрозділами інструментів некомерційного маркетингу в діяльності ВНЗ і активного залучення до цього процесу студентів спеціальності «Маркетинг».

Під впливом інноваційних процесів система вищої професійної освіти набула нових рис: це відмова від моноідеологічної схеми в організації освітнього процесу; використання нововведень у технології підготовки; формування нового соціального типу відносин між викладачем і студентом; спрямованість на підготовку людини не лише до пристосування, а й до активного освоєння ситуації соціальних змін. А відтак стратегічними завданнями модернізації вищої освіти в умовах економіки знань є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Даний трансформаційний процес базується на таких засадах. По-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні й примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави й гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях і підвищенні загальноосвітнього й професійного рівня асоціюється зі зміцненням України. По-друге, підпорядкування розвитку вищої освіти законам ринкової економіки, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Водночас, не зменшують значення в умовах економіки знань і соціальні та політичні чинники, а також чинники духовного життя, суспільної свідомості, культури й моралі (значна частина проблем у системі вищої освіти є наслідком, насамперед, розбалансованості комплексу зазначених чинників). По-третє, розвиток національної вищої освіти слід розглядати в контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у т.ч. європейських.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що освіта є одним із найефективніших і найінтенсивніших способів входження людини у світ

науки й культури, і цьому питанню в педагогічній літературі приділяється достатньо уваги. Здобуття освіти є процесом трансляції суспільно оформлених зразків поведінки й діяльності, а також сталих форм громадського життя. У зв'язку з цим дедалі чіткіше простежується залежність розвитку країн від рівня та якості освіти, культури та кваліфікації їх громадян. Проте, враховуючи результати дослідження, вважаємо, що метою вищої освіти в умовах економіки знань є забезпечення людей такими загальноінтелектуальними інструментами, які б допомагали їм швидко здобувати необхідні професійні знання й легко адаптуватися до змінних вимог професійного та суспільного життя. Подальші розвідки пов'язуємо з дослідженням людського капіталу як дійового чинника прискорення переходу українського суспільства до економіки знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзвінчук Д. Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції розвитку та управління : [монографія] / Д. Дзвінчук. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2006. – 378 с.
2. Дудка М. І. Вища школа України: стратегія управління і проблеми реформування : [монографія] / М. І. Дудка. – Харків : Основа, 2002. – 272 с.
3. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І. С. Каленюк. – К. : ТОВ «Кадри», 2001. – 326 с.
4. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті : [монографія] / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328 с.
5. Кузнецова И. И. Эффективность образования в инновационной системе: факторы и стратегии / И. И. Кузнецова // Економіст. – 2007. – № 9. – С. 16–21.
6. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти / О. В. Куклін. – К. : Знання України, 2008. – 331 с.
7. Лунячек В. Е. Підготовка магістрів державного управління до забезпечення якості освіти: теорія та практика : [монографія] / В. Е. Лунячек. – Харків : Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 410 с.
8. Романовський О. Г. Педагогіка успіху : підручн. / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко, Л. М. Грень. – Харків : НТУ «ХПІ», 2011. – 368 с.

РЕЗЮМЕ

Майковская В. И. Влияние инновационных процессов на трансформацию высшего образования как общественного института.

В статье раскрыта сущность новой философии образования, основанной на подготовке выпускника высшего учебного заведения для конкурентного рынка труда. Исследованы функции образования в условиях экономики знаний. Обосновано понятие гетерономии содержания высшего образования. Рассмотрены причины современного кризиса знание-центричной парадигмы образования и указано на способы ее преодоления. Проведен анализ недостатков украинского высшего образования. Определена сущность инновационных процессов как факторов трансформации института высшего образования. Разработаны предложения касательно модернизации высшего образования в условиях экономики знаний.

Ключевые слова: экономика знаний, система образования, компетентность, экономическая культура, гуманистическое воспитание, институт высшего образования, гетерономия содержания высшего образования, профессиональная подготовка, вариативность и диверсификация.

SUMMARY

Maykovska V. The innovative processes influence on the transformation of higher education as a social institution.

The article reveals the essence of the new philosophy of education based on the higher educational institution's graduate preparation for the competitive labor market. It is noted that the problems of pedagogical innovation have always been in the focus of the researchers. The analysis of the topical conditions of their solution shows that over the last decade they are caused by the turning Ukraine into the market economy and democracy, and they are explained by changes in the character of education taking place in the context of global educational trends. The tasks of higher education for ensure its quality are specified: the formation of economic mentality, the providing of professional preparation and the education of humanistic behavior. The educational functions under conditions of the economy of knowledge have been investigated: educational, cognitive, informational, social, professionally-formative, economic, political, cultural-creative, socialization, integrative. The concept of the higher education's content heteronomy is substantiated. The reasons of modern crisis of the knowledge-central education's paradigm have been considered and ways to overcome them are proposed. The essence of innovation processes in quality of transformation of higher education's institute is determined. The factors which directly affect to the activity of the higher education institution as on the subject of the education services market are established. The content of the competitiveness of higher education and its graduates have been conditioned. The expediency of application of uncommercial marketing tools by educational institution is proved. The analysis of disadvantages of Ukrainian higher education is conducted: the absence of educational management traditions, isolation from the real student's necessities, the insufficient level of specialists preparation, the ignoring of labor markets requirements in the process of professional preparation. The new traits of higher professional education system under the influence of innovation processes are defined: rejection of the monoideological scheme in the educational process organization, the application of innovations in the preparation technology, formation the new type of social relationship between the teacher and the student. The proposals for the higher education modernization under conditions of the economy of knowledge have been developed. They should be based on the national idea, the subordination of higher education development the laws of market economy, the development of national higher education in the context of development trends in world educational systems.

Key words: *the economy of knowledge, the education system, a competence, an economic culture, a humanistic upbringing, the institute of higher education, the higher education's content heteronomy, professional preparation, variability and diversification.*